

ІНСТРУМЕНТАЛЬНО ОРІЄНТОВАНІ ТЕКСТИ В ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

В умовах модернізації змісту шкільної освіти актуалізується проблема навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, а саме вдосконалення якості підручників як основних носіїв змісту освіти, посилення їхньої розвивальної спрямованості.

Сучасні дослідники трактують підручник як вид навчальної літератури, який репрезентує знання і види діяльності з конкретного навчального предмета відповідно до державних стандартів освіти та вимог навчальної програми з урахуванням особливостей цього предмета (його домінуючої функції), типу школи, вікових та інших особливостей учнів і будується на засадах домінуючої концепції навчання [4, с. 68].

Однак основне призначення підручника вчені вбачають не лише в тому, щоб забезпечити учнів усією необхідною навчальною інформацією, а й як орієнтир для подальшої роботи щодо розвитку їхніх пізнавальних потреб та інтересів, формування уміння вчитися. Відтак підручник покликаний реалізувати розвивальну функцію, яку Л. В. Занков, А. В. Полякова, О. Я. Савченко та ін. виділяють як провідну [5, с. 136 – 137].

З огляду на те, що розвивальна спрямованість підручника відображена не лише в апараті організації засвоєння, тобто у навчальних завданнях і вправах, а й у іншому структурному компоненті підручника – текстах, йдеться саме про інструментально орієнтовані тексти, **мета статті** полягає в тому, щоб виокремити основні типи інструментально орієнтованих текстів у підручниках для початкової школи, які забезпечують розвивальний вплив навчання на особистість молодшого школяра.

Доведено, що розвивальна функція підручника націлює на реалізацію таких аспектів:

- розвиток психічних процесів;
- формування загальнонавчальних умінь і навичок;
- розвиток творчих здібностей [4; 5, с. 38].

Ці якості тісно взаємопов'язані, а основним засобом їх формування є навчальні завдання та вправи, які забезпечують процесуальні аспекти навчання. Змістовою основою цих новоутворень є знання, репрезентовані в навчальних текстах підручника. Відтак ми можемо визначити такі види навчальних текстів розвивального спрямування у підручниках для учнів початкової школи:

- тексти на розвиток психічних процесів;
- тексти на формування загальнонавчальних умінь і навичок;
- тексти на розвиток творчих здібностей.

Розвиток психічних процесів передбачає розвиток сенсорних умінь (бачити, чути, відчувати) і розвиток пізнавальних процесів (уваги, уяви, пам'яті та ін.).

Наявність завдань на формування загальнонавчальних умінь і навичок – обов'язкова ознака якісного підручника. Ці вміння мають міжпредметний характер і охоплюють такі групи: організаційні (організовувати робоче місце, точно виконувати вказівки дорослого, працювати з підручником), загальнонавчальні (слухати, відповідати, запитувати, міркувати), загальнопізнавальні (аналізувати, порівнювати, узагальнювати) та контрольні-оцінні (орієнтуватись на зразок, здійснювати само- і взаємоконтроль, висловлювати оцінні судження) (Я. П. Кодлюк).

Розвиток творчих здібностей відбувається у процесі виконання школярами творчої діяльності. Як зазначає І. Я. Лернер, «діяльність індивіда є творчою у тому випадку, коли вона здійснюється не за поданим зразком, не є чисто репродуктивним повторенням цього зразка, а виступає результатом рефлексії над принципово іншим типом чи видом діяльності, який вже існує у досвіді індивіда» [7, с. 140]. Основою творчої діяльності вважається гнучкість мислення, розвинена уява, фантазія, нестандартність думки.

З метою з'ясування розвивального потенціалу підручників для початкової школи ми проаналізували «Літературне читання» (О. Я. Савченко) та «Природознавство» (Т. Г. Гільберг, Т. В. Сак) для третіх класів. Для цього ми визначили усі типи навчальних текстів відповідно до поданої вище класифікації (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Приклади навчальних текстів розвивального спрямування чинних підручниках для початкової школи

Види текстів	Літературне читання 3 клас	Природознавство 3 клас
Розвиток психічних процесів		
Інструментально орієнтовані тексти на	<ul style="list-style-type: none"> • «Мій друже» • «Для чого людині серце» 	<ul style="list-style-type: none"> • «Вода в природі. Світовий океан, його частини»

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

збагачення сенсорного досвіду молодших школярів (уміння слухати, бачити, відчувати)	<ul style="list-style-type: none"> • «У дитячому театрі» • «Дивне розмаїття» • «Осінні танці» • «Перший подих осені» • «Лісовою стежиною» • «Мова» 	<ul style="list-style-type: none"> • «Різноманітність культурних рослин» • «Птахи»
Інструментально орієнтовані тексти на розвиток пізнавальних процесів (уваги, уяви, пам'яті, мислення тощо)	<ul style="list-style-type: none"> • Рубрика: «Чи уважно ти читав?» • «Кривенька качечка» • Сила уяви (Гном) • «Чи ми з природою єдині» • «Соняшник» 	<ul style="list-style-type: none"> • Рубрика «Пам'ятай» • Словничок • «Повітря, його склад та властивості» • «Охорона повітря від забруднення»
Формування загальнонавчальних умінь та навичок		
Організаційні уміння (організувати робоче місце, точно виконувати вказівки дорослого, планувати навчальні дії)	<ul style="list-style-type: none"> • Подружись з підручником. • Вчися працювати з підручником. • Читаючи твори цієї теми: ... • «Чи любиш ти читати» • «Щоб прочитати виразно...» 	<ul style="list-style-type: none"> • Любий друже! • Про що ти дізнаєшся в цій темі:... • Досліди, які необхідно виконувати, повторюючи за вчителем • «Що ти можеш зробити для збереження ґрунту: ...»
Загальнонавчальні уміння (слухати, запитувати, відповідати, міркувати).	<ul style="list-style-type: none"> • «Мова» • «У бібліотеці» • «Чи любиш ти читати журнали» • Скоромовки • Веселі римки • Загадки 	<ul style="list-style-type: none"> • «За допомогою чого люди добувають вогонь?» • Легенди про рослин і тварин • Запитання до природи
Загальнопізнавальні уміння (спостерігати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати).	<ul style="list-style-type: none"> • Щоб порівняти твори, треба... • Щоб скласти загадку, треба... • «Красиві слова і красиве діло» 	<ul style="list-style-type: none"> • Рубрика «Для допитливих» • Приклади • «Висновки після параграфу» • Досліди • Практична робота
Контрольно-оцінні (орієнтуватись на зразок, здійснювати само- і взаємоконтроль, висловлювати оцінні судження)	<ul style="list-style-type: none"> • «Соромно перед соловейком» • Місто дружніх майстрів (оцінка позитивних та негативних персонажів) • «Коник – стрибунець» 	<ul style="list-style-type: none"> • Дослідні практикуми • Практична робота • Висновки після параграфу • «Що ти можеш зробити для збереження ґрунту?» • Запитання до природи
Розвиток творчих здібностей		
Інструментально орієнтовані тексти на розвиток творчих здібностей	<ul style="list-style-type: none"> • Проект «Дружба з книгами» • «Кожну літеру ціни...» • Театралізована сценка «Грицю, Грицю до роботи» • Щоб скласти загадку, треба ... 	<ul style="list-style-type: none"> • Дослідницький практикум «Як змусити вітер працювати?». • Творчий проект «Захисти природу». • Міні-проект «Виявлення пилу в повітрі та встановлення джерел його забруднення».

Таблиця 2

Кількісна характеристика навчальних текстів розвивального спрямування у чинних підручниках для початкової школи

Типи текстів	Кількість %	
	Літературне читання 3 клас	Природознавство 3 клас
Розвиток психічних процесів		
Тексти на збагачення сенсорного досвіду	11%	6%
Тексти на розвиток пізнавальних процесів	29%	45%
Формування загальнонавчальних умінь та навичок		
Організаційні уміння	8%	9%
Загальномовленнєві уміння	24%	27%
Загальнопізнавальні уміння	18%	33%
Контрольно-оцінні	12%	29%
Розвиток творчих здібностей		
Тексти на розвиток творчих здібностей	8%	8%

Таким чином, помітно, що у підручнику О. Я. Савченко «Літературне читання» найбільше текстів на розвиток пізнавальних процесів та на формування загальномовленнєвих умінь, а найменше – на формування організаційних умінь та на розвиток творчих здібностей; у підручнику Т. Г. Гільберг, Т. В. Сак «Природознавство» переважають тексти на розвиток пізнавальних процесів, а тексти на збагачення сенсорного досвіду представлені у підручнику в найменшій кількості, що відповідає специфіці предметів.

У підручнику «Літературне читання» О. Я. Савченко передбачені навчальні тексти, спрямовані на формування загальнонавчальних умінь і навичок, а саме «Вчися працювати із підручником», «Подружись з підручником», «Щоб порівняти твори, треба...», «Читаючи твори цієї теми:...», «Читаючи оповідання/вірші ...» містять чіткі вказівки та планування навчальних дій, що забезпечує формування організаційних умінь молодших школярів.

Навчальні тексти «Привчайся працювати із словником», «Чи любиш ти читати журнали?», «Бібліотека – затишний дім для зустрічі читача з книгою» сприяють формуванню загальнонавчальних умінь і навичок (загально мовленнєвих і загальнопізнавальних) та розвитку психічних процесів (уваги, пам'яті, мислення).

Важливим є також розвиток творчих здібностей учнів. Завдяки п'єсі-казці «Бабусина пригода» та жартівливій народній пісні «Грицю, Грицю, до роботи!» учні мають можливість спробувати себе у ролі акторів; текст «Похвала книгам» та повість «Лісовою стежкою», яку потрібно переказати, допомагає школярам розкрити себе із сторони оповідачів, ораторів. А в ролі справжніх творців школярам допомагають відчути себе інструктивно-методичні тексти, метою яких є формування практичних умінь та навичок: «Щоб скласти розповідь...», «Щоб скласти загадку...».

У підручнику «Природознавство» Т. Г. Гільберг, Т. В. Сак наявні усі типи навчальних текстів. У кожному параграфі є необхідний матеріал, спрямований на розвиток психічних процесів, а саме мислення та пам'яті, на формування загальнопізнавальних умінь і навичок, тобто уміння аналізувати, порівнювати та узагальнювати. Особливо сприяють розвиткові пам'яті словнички, а розвиткові уміння узагальнювати та здійснювати самоконтроль – висновки в кінці кожного параграфа.

Практичні роботи, які містяться у підручнику, забезпечують збагачення сенсорного досвіду молодшого школяра (уміння бачити, слухати, відчувати), формування загальнонавчальних умінь і навичок, а саме: організаційних – точно виконувати вказівки, дотримуватись чіткого планувати навчальні дії, працювати з підручником; загальномовленнєвих – міркувати; загальнопізнавальних – аналізувати, порівнювати, узагальнювати; контрольно-оцінних – здійснювати самоконтроль, та розвиток творчих здібностей, оскільки потребують від учнів творчості.

Досліди, які містяться у параграфах «Властивості води», «Вода – розчинник», «Ґрунт – важливе тіло природи», дослідні практикуми «Як опріснити воду», міні-проекти, творчий проект «Захисти природу» також передбачають творчу діяльність школярів.

Інструментально орієнтовані тексти класифікуються і таким чином: інструктивно-методичні (спрямовані на формування практичних умінь і навичок) і логіко-математичні (передбачають формування теоретичних умінь і навичок) [6, с. 95]. Результати аналізу під таким кутом зору представлені в таблицях 3, 4.

Аналіз табл. 3, 4 свідчить про те, що усі типи інструментально орієнтованих текстів представлені у підручниках для початкової школи. Однак слід зауважити, що розміщені вони нерівномірно; в обох підручниках переважають логіко-математичні тексти; помітна недостатня кількість інструктивно-методичних текстів, які відповідають за формування практичних умінь і навичок.

Таблиця 3

Приклади інструментально орієнтованих текстів розвивального спрямування у чинних підручниках для початкової школи

Види текстів	Літературне читання 3 клас	Природознавство 3 клас
Інструментально-орієнтовані тексти		
Інструктивно – методичні тексти (мета: формування практичних умінь та навичок)	<ul style="list-style-type: none"> • Подружись з підручником! (Розглянь уважно обкладинку. Що на ній намальовано? Що написано?...) • Вчися працювати з підручником! (Звернись до змісту книжки. Знайди у змісті назву цього розділу....) • «Щоб порівняти твори, треба: ...» • «Щоб прочитати виразно: ...» 	<ul style="list-style-type: none"> • Досліди • Дослідницький практикум «Як опріснити воду» • Інструкції до практичних завдань • «Як зменшити втрати тепла в будинку» • Творчий проект «Захисти природу» • Для допитливих: «Візьми скляну колбу і накрій нею яку-небудь кімнатну рослину...» • Практична робота «Умови розвитку рослин»
Логіко – математичні тексти (мета: формування теоретичних умінь та навичок)	<ul style="list-style-type: none"> • Мій друже! • «Привчайся працювати зі словниками!» • «Читаючи твори цієї теми...» • «Бібліотека – затишний дім для зустрічі читача з книгою» • Прислів'я – це короткі влучні образні вислови ... • «Читаючи вірші ...» • «Вчися спостерігати, прислухайся і запам'ятовуй влучні слова, образні вислови: ...». 	<ul style="list-style-type: none"> • Любий друже! • Словничок • Для допитливих! «Для вимірювання невеликих відстаней у давнину використовувались частини тіла: палець, сажень ....» • «Про що ти дізнаєшся в цій темі: ...» • «Що ти можеш зробити для збереження ґрунту: ...» • «Як зберегти тепло у будинку» • «Як виростити нову рослину без насіння»

Таблиця 4

Кількісна характеристика інструментально орієнтованих текстів розвивального спрямування у чинних підручниках для початкової школи

Види текстів	Кількість %	
	Літературне читання 3 клас	Природознавство 3 клас
Інструктивно – методичні тексти	4%	11,5 %
Логіко – математичні тексти	13%	28%

У підручнику О. Я. Савченко «Літературне читання» інструментально орієнтовані тексти складають незначний відсоток, а у підручнику Т. Г. Гільберг, Т. В. Сак «Природознавство» становлять майже 40 % від загальної кількості текстів, що в обох випадках відповідає специфіці предметів.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє дійти таких висновків:

- підручники для початкової школи містять інструментально орієнтовані тексти, спрямовані на реалізацію розвивальної функції;
- у підручнику, відповідно до специфіки предмета, варіюється відсоткове співвідношення інструментально орієнтованих текстів розвивального спрямування;
- підбір інструментально орієнтованих текстів потребує доопрацювання, оскільки не всі різновиди представлені повноцінно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бейлінсон В. Г. Арсенал образования. / В. Г. Бейлінсон – М. : Книга, 1986. – 228 с.
2. Зуев Д. Д. Школьный учебник. / Д. Д. Зуев – М. : Педагогика, 1983. – 240 с.
3. Кодлюк Я. П. Навчальний текст у структурі підручника для початкової школи [Текст] / Я. П. Кодлюк // Школа першого ступеня: теорія і практика. – 2003. – Вип. 7. – С. 36 – 45.
4. Кодлюк Я. П. Розвивальна функція підручника для початкової школи / Я. П. Кодлюк // Початкова школа. – 2002. – № 4. – С. 67 – 71.
5. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті / Я. П. Кодлюк. – К. : Наш час, 2006. – 366 с.
6. Кулюткин Ю. Н. Анализ функциональных стилей учебного текста / Ю. Н. Кулюткин // Проблемы школьного учебника. – М. : Просвещение, 1977. – Вып. 5. – С. 94 – 98
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.

Миц П.

Науковий керівник – доц. Адамська З.М.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТУДЕНТІВ

Актуальність дослідження. Проблема розвитку соціального інтелекту є недостатньо вивченою в психологічній літературі. Це пояснюється, насамперед, тим, що в сучасних психологічних дослідженнях досить мало уваги приділяється обґрунтуванню сутності й функцій цього феномену. Соціальний інтелект, крім того, що він є однією з важливих складових процесу життєдіяльності людини, великою мірою детермінує пізнання і розуміння особистістю як своїх дій, вчинків, діяльності загалом, так й інших людей. Проте жодних сумнівів не викликає той факт, що саме соціальний інтелект допомагає людині прогнозувати міжособистісні стосунки, інтуїтивно передбачати те чи інше завершення певних ситуацій. Люди з високим рівнем розвитку соціального інтелекту вирізняються психологічною витривалістю, стресостійкістю, що допомагає їм гідно вирішувати різного роду проблеми, приймати самостійні рішення навіть в екстремальних ситуаціях і при цьому не боятися зробити помилку або зазнати невдачі.

Саме недостатня теоретична та практична розробленість даної проблеми визначила **мету** нашої статті: емпіричне дослідження прояву соціального інтелекту у студентів.

Першовідкривачем феномену соціального інтелекту традиційно вважається Е. Торндайк, який визначив його, як загальну здатність розуміти інших людей, діяти мудро стосовно них, бути «далекоглядним в міжособистісних стосунках» [2]. Г. Айзенк розуміє соціальний інтелект як результат розвитку загального інтелекту під впливом зовнішніх соціокультурних чинників [1].

Дж. Гілфорд, услід за Е. Торндайком та Д. Кітінгом стверджував, що соціальний інтелект є незалежним фактором і не пов'язаний з «фактором G», тобто загальним інтелектом [3]. Дж. Гілфорд розумів соціальний інтелект як здібність, що визначає успішність оцінки прогнозування й розуміння поведінки людей. Дослідження Дж. Гілфорда (у співпраці з М. Саллівеном) показують, що соціальний інтелект займає проміжну позицію між предметним інтелектом й особистісними характеристиками індивіда [2].

У структурній моделі інтелекту Дж. Гілфорда соціальний (поведінковий) інтелект представлений у вигляді системи здібностей, які можуть бути описані в просторі трьох змінних: «зміст», «результати», «операції». У цьому контексті одну з операцій, яку виокремив вчений, «пізнання, спрямоване на поведінку», було позначено як «СВ» (cognition of behavior). Цей процес включає 6 складових:

1) пізнання елементів поведінки (СВU) – здатність виділяти з контексту вербальну й невербальну експресію в поведінці;

2) пізнання класів поведінки (СВС) – здатність розпізнавати загальні властивості в потоці експресивної або ситуативної поведінкової інформації;

3) пізнання відношень поведінки (СВR) – здатність розуміти відношення, що існують між одиницями інформації в поведінці;

4) пізнання систем поведінки (СВS) – здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, зміст їх поведінки в цих ситуаціях;